Historik Prokop Tomek: Svobodná Evropa udržovala plamínek naděje. V 50. letech nikdo nevěděl, jestli ji vůbec někdo slyší

1.5.2026 - Kateřina Eliášová | Vojenský historický ústav Praha

Jakou roli hrála Svobodná Evropa v době nejtvrdšího komunistického režimu – a jaký má smysl dnes, kdy si připomínáme 75. výročí jejího vysílání? Historik Vojenského historického ústavu Praha Prokop Tomek v rozhovoru popisuje, proč její vliv nebyl na první pohled tak vidět, proč se jí komunistický režim přesto obával a jak se z exilového rádia stal jeden z klíčových nástrojů „války slov“ studené války.

Proč vlastně zahájilo Rádio Svobodná Evropa vysílání právě 1. května? Hrálo v tom roli datum odchodu Ferdinanda Peroutky do exilu nebo to byla opozice vůči Svátku práce, který komunisté proměnili v organizovanou masovou akci?

Byl to určitý proces. Už v roce 1949 vznikl ve Spojených státech Národní výbor pro Svobodnou Evropu a jednou z jeho aktivit mělo být právě rozhlasové vysílání. Nakonec se z toho stala aktivita hlavní.

Následující rok se připravoval program; řešilo se, jak bude vysílání vypadat. Tahle přechodná fáze trvala v podstatě do července 1950, kdy bylo zahájeno provizorní vysílání. Vše se připravovalo tak, aby mohlo být spuštěno naplno v květnu 1951.

Svobodná Evropa byla specifická tím, že od začátku vysílala celodenní program a snažila se pokrýt celé spektrum posluchačů. Měla fungovat jako jakési náhradní rádio. Nic podobného tehdy neexistovalo. Samozřejmě vysílaly různé stanice, ale třeba jen půl hodiny a prezentovaly vládní politiku své země. Tohle byla formálně nezávislá stanice, která měla celodenní program a pracovali v ní exulanti – na začátku jich bylo přes sto.

Proč bylo pro Američany důležité takovou stanici mít? Proč vysílat do Československa?

Rádio Svobodná Evropa nebyla obyčejná rozhlasová stanice. Byla součástí širšího plánu zadržování komunismu.

Vidím tam tři základní pilíře. První byl vojenský – vytvoření NATO. Druhý hospodářský – posílení zemí, které byly ohrožené, ale zůstaly svobodné. A třetí pilíř byla propaganda, tedy válka slov, ovlivňování veřejného mínění za železnou oponou. A právě Svobodná Evropa byla jedním z nejdůležitějších nástrojů tohoto třetího pilíře.

Vysílání bylo spolufinancované CIA, i když to nebylo zpočátku veřejně známé. Jak toho využila komunistická propaganda?

Byl to pro ně vítaný argument. A zároveň to byla pravda. Je ale potřeba říct, že CIA byla vládní agentura a šlo o prostředky amerického státu. Nebyly to „peníze CIA“ v tom smyslu, jak se to někdy interpretuje, ale finance americké administrativy.

Svobodná Evropa přitom nevykonávala žádnou špionážní činnost. Informace, které získala, veřejně vysílala dál. Nebyl to tajný projekt, šlo o veřejnou práci s informacemi. Problém byl v tom, že financování bylo skryté. To se změnilo až v polovině 70. let, kdy vznikl systém vládních grantů a

Rada pro mezinárodní vysílání, což bylo transparentnější.

Zajímavé je, že Svobodná Evropa zároveň tvrdila, že je financovaná z darů – existovaly sbírky typu „Dolary svobody“. Ty skutečně probíhaly a pomáhaly získávat podporu veřejnosti, ale na provoz pěti stanic se stovkami zaměstnanců to samozřejmě nestačilo. Bylo to spíš doplňkové a částečně krycí řešení. Je důležité dodat, že označit Svobodnou Evropu jednoduše za „projekt CIA“ je zjednodušení, které platí pro její počáteční období, ale necharakterizuje celou její historii.

V roce 1951 byla situace v Československu velmi tvrdá. Jakou roli tehdy Svobodná Evropa hrála?

Byla to extrémně složitá doba – politické procesy, kolektivizace, likvidace církví. Opozice byla rozbitá, exil slabý a rozhádaný. Navíc vysílání bylo rušené, takže ho lidé často ani nemohli poslouchat. Ani samotní pracovníci rádia si nebyli jistí, jestli je někdo vůbec slyší. Zpětná vazba prakticky neexistovala. Kontaktovat Svobodnou Evropu znamenalo riskovat mnohaleté vězení za špionáž.

Přesto ji ale lidé poslouchali. Jaký měla v té době reálný dopad?

Viditelný dopad v té době úplně neměla. Ale udržovala určitou kontinuitu – nabízela alternativní pohled a informace ze světa za železnou oponou, kde jinak panovala úplná cenzura. Byla to spíš symbolická funkce – udržování určitého plamínku naděje.

Přesto se toho režim bál. Víme, že třeba Ferdinanda Peroutku, spoluzakladatele a prvního ředitele československé redakce RFE, chtěli zlikvidovat. Co jim na tom vadilo nejvíc?

To je těžké říct. Podle dobových reakcí režimu se zdá, že to vnímali jako nástroj špionáže nebo ideologické diverze. Je důležité si uvědomit, že počátek 50. let ještě nebyl dobou pevně stabilizovaného režimu. Byla to doba, kdy se moc teprve upevňovala a kdy stále existovala představa, že by se systém mohl zhroutit – že to Západ nenechá být, nebo že režim ztratí podporu kvůli represím.

Z dnešního pohledu to může působit jinak, ale tehdy to byla reálná možnost. A Svobodná Evropa mohla být vnímána jako potenciální jiskra. Je potřeba vnímat kontext tehdejších událostí – povstání v NDR v roce 1953, nepokoje v Polsku, Maďarsko 1956. Režimy tyto krize zvládly jen díky zásahu Sovětského svazu, ale ukazovalo to jejich zranitelnost.

Proto bylo důležité všechno potenciálně nebezpečné potlačovat hned v zárodku. Poslech zahraničního rozhlasu sám o sobě trestný nebyl, ale jeho šíření ano. Pokud o tom někdo mluvil, sdílel to s ostatními, nebo se u něj našly materiály Svobodné Evropy, mohlo to být přitěžující okolností – třeba i při úplně jiném provinění.

Stanice vznikala ve Spojených státech, kde měla i redakci, ale přesunula se do Mnichova. Proč?

Je potřeba to vnímat dynamicky. Původní představa byla, že program se bude připravovat ve Spojených státech a vysílat z Evropy z technických důvodů. Ukázalo se ale, že to není praktické. Během několika let se proto těžiště přesunulo do Evropy, konkrétně do Mnichova. Americká administrativa měla v Německu pro provoz takové stanice nejlepší podmínky.

Měla Svobodná Evropa reálný politický vliv?

Reakce režimu ukazují, že vliv měla. Například tím, že RFE upozorňovala na porušování lidských

práv. Pokud se o někom vědělo, že je sledovaný ze zahraničí, bylo pro režim složitější s ním zacházet brutálně.

Pak ale existují i zdánlivě nenápadné a nepolitické věci. Třeba vznik Radiofóra v 60. letech, myslím v roce 1964, což byla reakce na hudební vysílání Svobodné Evropy. Tam se vysílaly písničky s komentářem pro československé posluchače. Režim o tom věděl, zachytával dopisy, ve kterých si lidé psali o písničky nebo reagovali na vysílání. Byly to programy, které se nerušily, a které neobsahovaly zprávy ani politické informace. Spousta lidí na tom vyrostla.

Pak je samozřejmě velká věc rok 1989. V prosinci 1988 bylo ukončeno rušení vysílání a Svobodná Evropa začala vysílat bez omezení. Současně se volalo do různých agentur, které vznikaly, takže se získávaly čerstvé informace o tom, co se děje v Československu. Šlo o informace, které režim vůbec nevysílal – o dění v disentu, o demonstracích, o ekologických problémech. Tyto informace se okamžitě vracely zpět do vysílání. Četly se tam seznamy signatářů Několika vět a podobně. Lidé to poslouchali a říkali si - aha, to jsem slyšel, tak to podepíšu.

V tomhle směru byl rok 1989 zásadní a myslím, že vliv Svobodné Evropy byl podstatný. Ostatně to říká i Václav Havel – že oni neměli vlastní vysílačku a že Svobodná Evropa tuto roli suplovala.

Byl to vrchol jejího vlivu?

Jednoznačně. V roce 1968 byla Svobodná Evropa opatrná. Poučila se z Maďarska 1956 a snažila se nevyvolávat očekávání zásahu Západu. Naopak v roce 1989 už hrála zásadní roli. Po ukončení rušení vysílání přinášela aktuální informace o dění v Československu. De facto se stala domácím médiem, které vysílalo ze zahraničí.

Má její vysílání smysl i dnes?

Ano. Podobné debaty se vedly už v minulosti. Po roce 1989 se zdálo, že její mise skončila, ale ukázalo se, že existují země, kde svobodná média nefungují. Existuje přirovnání: za cenu jednoho křižníku získáte sílu celé flotily. Pokud ten nástroj zrušíte, ztrácíte možnost něco ovlivňovat.

Zatímco v začátcích vysílání byla zpětná vazba od posluchačů mizivá, později bylo snazší ji redakci doručit. Co si v mnichovské redakci přečetli?

Po roce 1989 se objevily skutečně obrovské reakce od lidí – neuvěřitelně dojemné dopisy, ve kterých psali, že je vysílání po celou dobu posilovalo, že jim pomáhalo orientovat se ve světě, a že pro ně mělo velký význam.

Zároveň z těch reakcí vyplývá ještě jedna důležitá věc – že Svobodnou Evropu vnímali jako „chytřejší“ médium než běžná rádia. Bylo to dané tím odstupem, jinou perspektivou, možná i určitou mírou objektivity nebo poučenosti. A to je zajímavé v tom, že to lidé pociťovali ještě na začátku 90. let.

Mnozí psali, že ji poslouchají dál, i po roce 1989, protože jim připadá, že komentáře jsou zralejší, promyšlenější. To znamená, že její popularita byla velmi silná i na začátku 90. let, což zároveň nepřímo ukazuje, jak silná musela být už předtím.

Zároveň je potřeba si uvědomit, že v 50. letech ta zpětná vazba prakticky neexistovala. Lidé nemohli psát, nemohli se ozývat, bylo to nebezpečné. Takže když se po roce 1989 najednou objevila tahle vlna reakcí, muselo to mít obrovský dopad i na samotnou redakci. Byla to vlastně určitá satisfakce. Lidé, kteří ve Svobodné Evropě pracovali, dlouho nevěděli, jaký má jejich práce konkrétní dopad. A najednou viděli, že to smysl mělo.

A ještě důležitý rozměr - Svobodná Evropa nebyla jen zdroj informací, ale také platforma. Pro řadu lidí v exilu znamenala možnost pracovat, psát, mluvit, pokračovat v profesi, kterou by jinak nemohli vykonávat.

V čem byla podle vás Svobodná Evropa nejsilnější?

Mně na tom přijde fascinující právě to, že to byla vlastně „válka slov“. Svobodná Evropa byla nástroj studené války, ale nešlo o žádné zbraně. Bojovalo se prostřednictvím intelektu, mluveného slova, na rozhlasových vlnách – a přesto to mělo reálný dopad.

A z dnešního pohledu je na tom zajímavé i to, že to vlastně dobře dopadlo. Není to samozřejmé. Je to svým způsobem silný příběh o tom, že intelekt a práce s informacemi mohou něco změnit, když se to použije správně.

Kateřina Eliášová

https://www.vhu.cz/historik-prokop-tomek-svobodna-evropa-udrzovala-plaminek-nadeje-v-50-letech-nikdo-nevedel-jestli-ji-vubec-nekdo-slysi